Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 81
FILOLOGIYA

MADANIY KONTEKST VA ENANTIOSEMIYA: QARAMA-QARSHI MA'NOLARNING FAOLLASHUV MEXANIZMLARI

Sarvar Boborajab o'g'li Hafizov*
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Xorijiy til va adabiyoti quyi kurslar kafedrasi o'qituvchisi
✉ sarvarhafizov4@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada enantiosemiya hodisasining lingvomadaniy mohiyati hamda qarama-qarshi ma'nolarning nutq jarayonida faollashuv mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ma'no aktuallashuviga ta'sir etuvchi lingvistik kontekst, pragmatik omillar, madaniy qadriyatlar va kognitiv jarayonlarning o'zaro aloqasi yoritiladi. Shuningdek, enantiosemik birliklarda ma'no tanlovining kommunikativ vaziyat va madaniy me'yorlarga bog'liqligi ilmiy asosda izohlanadi. Tadqiqot natijalari enantiosemiyani faqat leksik hodisa sifatida emas, balki til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettiruvchi lingvomadaniy fenomen sifatida baholash imkonini beradi.

Kalit so'zlar

enantiosemiya, lingvomadaniyat, semantika, pragmatika, kontekst, polisemiya, madaniy qadriyat, ichki antonimiya.

DOI: 10.5281/zenodo.21743084

KIRISH

Enantiosemiya zamonaviy tilshunoslikda murakkab semantik hodisalardan biri bo'lib, bitta til birligi tarkibida o'zaro qarama-qarshi ma'nolarning mavjudligi va ularning nutq vaziyatiga qarab navbatma-navbat voqelanishi bilan tavsiflanadi. Mazkur hodisa ko'pincha polisemiya bilan bog'liq holda shakllansa-da, uning real nutqdagi namoyon bo'lishi faqat til tizimi bilan emas, balki kommunikativ vaziyat, madaniy tajriba va pragmatik omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir [1, b.84].

Har qanday enantiosemik birlikning ma'nosi doimo kontekst orqali aniqlanadi. Til birligi alohida holda qaralganda ikki yoki undan ortiq qarama-qarshi semantik imkoniyatga ega bo'lishi mumkin, biroq ularning qaysi biri aktuallashishi gapning sintaktik tuzilishi, atrofidagi leksik birliklar hamda kommunikativ vaziyatga bog'liq ravishda belgilanadi. Shu sababli enantiosemiya til tizimidagi statik hodisa emas, balki dinamik semantik jarayon sifatida namoyon bo'ladi [2, b.112]. Ma'no faollashuviga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri pragmatik maqsaddir. So'zlovchi bir xil leksik birlikdan turli kommunikativ niyatlarda foydalanishi mumkin. Masalan, maqtov, tanqid, kinoya, hazil yoki istehzo kabi pragmatik vazifalar aynan bitta birlikning qarama-qarshi ma'nolarini yuzaga chiqaradi. Shuning uchun enantiosemiyani pragmatik tahlildan tashqarida o'rganish uning haqiqiy mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi [3, b.27].

Madaniy kontekst ham ma'no aktuallashuvining muhim determinantlaridan biridir. Har bir jamiyatda shakllangan qadriyatlar tizimi, odob me'yorlari, milliy stereotiplar va ijtimoiy tajriba ayrim leksik birliklarning baholanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Natijada bir madaniyatda ijobiy mazmunga ega bo'lgan til birligi boshqa madaniyatda salbiy yoki neytral ma'noda talqin qilinishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, baholovchi leksika va frazeologik birliklarda yaqqol kuzatiladi [4, b.189]. Enantiosemiya kognitiv nuqtai nazardan ham alohida ahamiyatga ega. Inson tafakkuri mavjud bilimlarni iqtisodiy tashkil etishga intiladi va til tizimi ham ana

shu tamoyil asosida rivojlanadi. Bitta leksemaning turli semantik vaziyatlarda qo'llanishi tilning iqtisodiylik tamoyilini ta'minlaydi. Vaqt o'tishi bilan ushbu ma'nolar mustaqillashib, hatto o'zaro zid semantik yo'nalishlarga ega bo'lishi mumkin. Natijada ichki antonimiya shakllanadi va bu jarayon enantiosemiyaning yuzaga kelishiga zamin yaratadi .

Shuningdek, ma'no o'zgarishi tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy munosabatlar va madaniy transformatsiyalar bilan ham uzviy bog'liqdir. Yangi kommunikativ ehtiyojlarning paydo bo'lishi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi hamda global madaniy aloqalar ayrim leksemalarning semantik tarkibini kengaytiradi. Natijada ilgari faqat bitta baholashni ifodalagan birliklar yangi kommunikativ vaziyatlarda qarama-qarshi ma'nolarni ham ifodalay boshlaydi. Demak, enantiosemiya tilning doimiy rivojlanishi va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan dinamik hodisadir.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, enantiosemik birliklarda qarama-qarshi ma'nolarning voqelanishi tasodifiy emas. Ushbu jarayon lingvistik kontekst, pragmatik maqsad, madaniy qadriyatlar va kognitiv mexanizmlarning kompleks ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu bois enantiosemiyani tadqiq etishda semantik, pragmatik va lingvomadaniy yondashuvlarni uyg'un holda qo'llash ilmiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Enantiosemiya tilning semantik imkoniyatlarini namoyon etuvchi murakkab hodisa bo'lib, uning mohiyatini faqat leksik ma'no doirasida izohlash yetarli emas. Qarama-qarshi ma'nolarning faollashuvi lingvistik kontekst, kommunikativ maqsad, madaniy qadriyatlar va inson tafakkurining kognitiv xususiyatlari bilan belgilanadi. Mazkur omillar o'zaro uyg'unlashgan holda ma'no tanlovini boshqaradi hamda nutqning kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi. Shuning uchun enantiosemiya lingvosemantika, pragmatika va lingvomadaniyat kesishgan nuqtada o'rganilishi lozim bo'lgan kompleks til hodisasi sifatida baholanishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Murodova N. Frazeologik enantiosemiyaning lingvomadaniy xususiyatlari // *Xorijiy filologiya*. - Samarqand, 2024. - №2. - B. 82-90.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. - Cambridge: Cambridge University Press, 1986. - 310 p.
3. Levinson S. C. Pragmatics. - Cambridge: Cambridge University Press, 1983. - 420 p.
4. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. - Москва: Наука, 1974. - 367 с.
5. Lyons J. *Semantics*. Vol. 1-2. Cambridge University Press, 1977.
6. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
7. Fillmore C. J. *Frame Semantics* // Linguistics in the Morning Calm. Seoul, 1982.
8. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press, 1997.
9. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press, 1987.
10. Safarov Sh. Pragmalingvistika. - Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.